

Elżbieta Bogdanowicz

Uniwersytet w Białymstoku

PODLASKIE NAZWISKA
JAKO NOŚNIK REGIONALNEGO DZIEDZICTWA KULTUROWEGO

Podlasie jest regionem, który przez stulecia pełnił funkcję pogranicza politycznego, narodowościowo-wyznaniowego oraz społeczno-kulturowego, gdzie dochodziło do przenikania etnosu polskiego, litewskiego, białoruskiego i ukraińskiego. Pogranicze to uformowały różne społeczności etniczne i wyznaniowe, zamieszkujące od wieków ten obszar, wzajemnie się przenikające i silnie na siebie oddziałujące oraz tworzące w przeszłości i współcześnie prawdziwą mozaikę narodowościową, wyznaniową, językową i kulturową. Na zróżnicowanie etniczno-religijne tych ziem decydujący wpływ miały wielokrotne zmiany przynależności administracyjnej i politycznej, pełnienie funkcji granicy strefowej, swoistych kresów dla Polski, Litwy i Rusi oraz związane z tym kolejne fale osadnictwa¹.

Kolonizowanie Podlasia, czyli ziem położonych na styku słowiańskiego świata wschodniego i zachodniego – po obu stronach środkowego Bugu i górnej Narwi – odbywało się z kilku kierunków: 1. z zachodu napływali osadnicy mazowieccy (głównie drobna szlachta zaściankowa) w kierunku północno-wschodnim wzdłuż Biebrzy oraz w kierunku wschodnim między

¹ M. Barwiński, *Podlasie jako region pogranicza*, „Studia z Geografii Politycznej i Historycznej” 2014, t. 3, s. 281–282.

Narwią i Bugiem; 2. z południa i wschodu – narodowość ruska (ukraińska), postępująca od strony Brześcia wzdłuż Bugu oraz z kierunku Wołkowyska i Grodna wzdłuż dolnej Hańczy, Łosośny i Świsłoczy; 3. z północy – osadnicy pochodzenia białoruskiego z dużą domieszką elementu litewskiego (i prawdopodobnie jaćwieskiego), kierujący się od strony Mercza i Olity wzdłuż Niemna i Szeszupy², przy czym w początkowym okresie rozwoju państwa polskiego, obszar Podlasia znajdował się poza granicami państwa Piastów i pełnił funkcję niestabilizowanej granicy strefowej oddzielającej Mazowsze od Litwy i Rusi. Jednocześnie graniczne położenie powodowało, że ziemie te były terenem nieustannych walk i prób przyłączenia w drodze podboju i kolonizacji do krajów ościennych. Terytorium Podlasia należało kolejno do Rusi, Litwy, Polski, a od XVIII wieku – przejściowo do Prus, Rosji, Polski, ZSRR, Niemiec oraz ponownie Polski³. Zmiany przynależności państwowej, rzecz jasna, determinowały kierunki i natężenie migracji, doprowadzając w konsekwencji do ukształtowania się na Podlasiu czterech głównych obszarów etnicznych: polskiego, ruskiego (ukraińskiego), białoruskiego oraz litewskiego. Dodatkowo tę strukturę narodowościową wzbogaciło osadnictwo tatarskie (w okolicach Tykocina, Knyszyna, Goniądza, Sokółki i Krynek), a także silne – zwłaszcza w XVII wieku – osadnictwo żydowskie⁴.

Odmienności etnicznej osadników towarzyszyły różnice religijne. Mazowszanie byli rzymskimi katolikami. Rusini wyznawali prawosławie (część z nich w 1596 roku przyjęła unię brzeską). Jedni na zajmowanych obszarach

² J. Wiśniewski, *Osadnictwo wschodniej Białostoczczyzny, geneza, rozwój oraz zróżnicowanie i przemiany etniczne*, „Acta Baltico-Slavica” 1977, t. XI, s. 8–14; N. Barszczewska, *Kulturowo-językowe dziedzictwo Podlasia – projekt badawczy Katedry Białorutenistyki Uniwersytetu Warszawskiego*, „Studia Białorutenistyczne” 2016, t. 10, s. 263–264.

³ M. Barwiński, *Wpływ granic oraz uwarunkowań politycznych na zmiany struktury narodowościowej i wyznaniowej na przykładzie Podlasia*, [w:] *Czas i przestrzeń w naukach geograficznych. Wybrane problemy geografii historycznej*, red. M. Kulesza, Łódź 2008, s. 49.

⁴ A. Wyrobisz, *Podlasie w Polsce przedrozbiorowej*, [w:] *Studia nad społeczeństwem i gospodarką Podlasia w XVI–XVIII wieku*, red. A. Wyrobisz, Warszawa 1981, s. 173–210.

wznosili kościoły, drudzy – cerkwie. Zróżnicowanie religijno-etniczne dominujących żywiołów osadniczych (polskiego i ruskiego) widoczne jest w zachowanych sposobach pochówków, bowiem obok grobów w obstawach kamiennych, które archeolodzy zwykli łączyć z pochówkami Mazowszan, na obszarze Podlasia usytuowane są kurhany pochodzące z tego samego czasu, a będące miejscem ostatecznego spoczynku Rusinów⁵. Aktywność na omawianym terytorium wykazywali także muzułmańscy Tatarzy, żydowscy wyznawcy judaizmu oraz kolonizatorzy niemieccy – zwolennicy kilku odrębnych, niechętnych wobec siebie kierunków reformowanych⁶.

Tak więc o usytuowanym na pograniczu Podlasia⁷ najkrócej można powiedzieć, że w przeszłości cechowała je wielonarodowość (z bardzo znaczącą przewagą ludności polskiej i ruskiej) oraz wielowyznaniowość, w naturalny sposób generujące niejednorodność językową, która w rezultacie, jak konstatuje L. Dacewicz⁸, dała jedyną w swoim rodzaju wspólnotę komunikatywną i znalazła odzwierciedlenie w języku tego obszaru.

Niejednokrotnie już podkreślano, że interpretacja zjawisk językowych na pograniczach, a więc na obszarach przejściowych i językowo mieszanych, wiąże się z określonymi trudnościami, bowiem w ich rzetelnej ocenie należy uwzględniać nie tylko wymiar lingwistyczny, ale również uwarunkowania pozajęzykowe, np. historyczno-polityczne, społeczno-ekonomiczne, etniczne, wyznaniowe, czyli szeroko rozumiane czynniki kulturowe, rozpatrywane na dwóch płaszczyznach: materialnej i niematerialnej (duchowej)⁹.

⁵ J. Maroszek, *Dziedzictwo unii kościelnej w krajobrazie kulturowym Podlasia*, Białystok 1996, s. 3.

⁶ J. Maciszewski, *Spoleczeństwo*, [w:] *Polska XVII wieku*, Warszawa 1977, s. 130.

⁷ W uzupełnieniu należy dodać, że obecnie z nazwą Podlasie bardzo często utożsamiana jest jednostka administracyjna – województwo podlaskie, które mniej więcej w 1/3 pokrywa się z historycznym regionem. Dzisiejsze województwo podlaskie zachowuje pograniczny charakter, gdyż stanowi granicę Polski z Litwą i Białorusią oraz jest częścią wschodnich rubieży Unii Europejskiej.

⁸ L. Dacewicz, *Nazewnictwo osobowe regionu białostockiego w ujęciu historycznym*, „Onomastica” 1996, t. XLI, s. 73.

⁹ Zob. np. B. Nowowiejski, *Z metodologii badań pogranicza językowego północno-wschodniosłowiańskiego*, [w:] *Słowiańskie pogranicza językowe*, Warszawa 1992, s. 103–108; F. Czyżewski, S. Gala, *Zagadnienie pogranicza językowego na przykładzie*

Materialny aspekt kultury, jak wiadomo, przejawia się w widocznych elementach przestrzeni, będących rezultatem działalności ludzkiej na danym terytorium. Natomiast kulturę duchową – odgrywającą istotną rolę w życiu każdego człowieka – tworzą tradycje, obrzędy, religia, wiedza, przekonania, wzory moralne, nabyte wartości, pamięć o wydarzeniach historycznych itp. Do kultury niematerialnej, obejmującej wiele symboli i znaczeń, należy także, jako najważniejszy system znaków, język, który jest równocześnie nośnikiem dziedzictwa minionych pokoleń, kształtującym tożsamość kulturową zbiorowości zamieszkującej określony region.

Integralną część zasobu leksykalnego dowolnego języka stanowią różne typy nazw własnych, a więc i nazwy osobowe (antroponimy), kryjące w sobie wykształcone oraz obowiązujące w danej kulturze znaczenia, wartości, normy, i dzięki tej umiejętności kumulowania określonych treści, biorące udział w tworzeniu kultury. Antropoleksemy używane w danej społeczności mogą być źródłem wiedzy o jej historii społecznej i politycznej, rozwoju i realiach codziennego bytu oraz o charakterystycznym dla tej wspólnoty językowo-kulturowej sposobie postrzegania i wartościowania rzeczywistości¹⁰. Mówią one o związkach z innymi krajami, o działaniach, dążeniach, a nawet emocjach ludzi. Są świadectwem przynależności etnicznej i terytorialnej, wyznacznikiem narodowości. Tak więc nazwy osobowe, skupiające wymienione wyżej treści, można uznać za element niematerialnego dziedzictwa kulturowego, ważny dla „narodu, grupy etnicznej, wyznaniowej, regionalnej lub lokalnej, przekazywane w jej obrębie z pokolenia na pokolenie, uznawane przez grupę za własne i cenne”¹¹.

Do kategorii antroponimicznych zaliczane są m.in. nazwiska – dziedziczne określenia człowieka, przechodzące z ojca, niekiedy też z matki

nazwisk włodawskich, [w:] *Systemy onomastyczne w słowiańskich gwarach mieszanym i przejściowym*, „Rozprawy Słowistyczne” 1993, nr 7, s. 113–136; N. Barzyczewska, *Kulturowo-językowe dziedzictwo Podlasia – projekt badawczy Katedry Białorutenistyki Uniwersytetu Warszawskiego*, „Studia Białorutenistyczne” 2016, t. 10, s. 266 i wiele innych.

¹⁰ Z. Kaleta, *Nazwisko w kulturze polskiej*, Warszawa 1998, s. 5.

¹¹ K. Braun, *Niematerialne Dziedzictwo Kulturowe – nowa perspektywa dla mazowieckich badań regionalnych*, „Rocznik Mazowiecki” 2011, nr 23, s. 228.

na dziecko, będące elementem identyfikującym i integrującym członków danej rodziny, świadczącym o ich wspólnych korzeniach oraz łączących więziach¹².

Współczesne nazwisko wraz z imieniem należy do oficjalnych, urzędowo zatwierdzonych, nazw osobowych o ustalonej formie językowej, ale stanowi też szczególnie dokument historyczny o niezwykłych walorach poznawczych i kulturowych, nośnik dziedzictwa, kultury, dumy, dziejów i wartości rodzinnych, wiedzy o społeczności lokalnej.

Wszystkie te funkcje przysługują również nazwiskom bytującym na Podlasiu, które wrastają w strukturę regionu i go kształtują, będąc w swej podstawowej funkcji wyróżnikiem danego człowieka w środowisku ludzkim, czyli elementem jego identyfikacji, i jednocześnie wykładnikiem regionalnego dziedzictwa kulturowego. W tym zorientowanym terytorialnie zasobie jednostek antroponicznych przechowywane są informacje o różnych kulturach, stanowiące przesłankę do określenia tożsamości etniczno-religijnej osób nimi nazwanych.

Z badań onomastów¹³ zajmujących się pograniczem polsko-wschodnio-słowiańskim wynika, że obecne w obrazie antroponicznym Podlasia wszystkie formalno-znaczeniowe typy nazwisk (zarówno antroponimy niederywowane, tzn. przeniesione w postaci gotowych jednostek leksykalnych – apelatywów lub onimów do planu nazwisk i morfologicznie derywowane w planie nazwisk, jak również jednostki wyodrębnione na podstawie kryterium genetyczno-historycznego, uwzględniającego podstawy motywacyjne nazwisk oraz funkcje tworzących je sufiksów słotwórczych) odzwierciedlają współistnienie w regionie wielu języków i kultur. W niniejszym opracowaniu postaram się tę różnorodność językowo-kulturową tkwiącą w nazwiskach używanych na Podlasiu szczegółowo scharakteryzować, gdyż – jako dorobek wszystkich grup narodowych i etnicznych

¹² K. Rymut, *Nazwiska Polaków*, Kraków 1999, s. 9.

¹³ Por. liczne prace autorstwa Z. Abramowicz, L. Citko, L. Dacewicz i in., np. L. Citko, *Nazewnictwo osobowe północnego Podlasia w XVI w.*, Białystok 2001; Z. Abramowicz, *Antroponimia Żydów białostockich*, Białystok 2010; L. Dacewicz, *Historia nazwisk na kresach północno-wschodnich Rzeczypospolitej (XVI–XVIII w.)*, Białystok 2014.

zamieszkujących współcześnie i w przeszłości badane terytorium – jest ona niezwykle cennym komponentem regionalnego dziedzictwa kulturowego, które powinno być zachowane i przekazane przyszłym pokoleniom.

Prezentację zasobu podlaskich nazwisk zacznę od przedstawienia antroponomów powstałych na bazie wyrazów pospolitych (apelatywów)¹⁴, obejmujących odznaczające się bogactwem semantycznym miana przewiszkowe, a także nazwy wykonywanych zawodów, pełnionych funkcji, piastowanych urzędów. Analiza podstaw wykorzystanych do tworzenia tego typu jednostek nazewniczych unaocznia, że proces ich kreacji na Podlasiu przebiegał w warunkach kontaktu i wzajemnego przenikania kilku języków. Świadczą o tym wyrazy pospolite o genezie polskiej, wschodniosłowiańskiej, litewskiej, oraz niemieckiej, które kryją się zarówno w strukturach nazw tożsamy pod względem formy z apelatywami, jak i w formacjach pochodnych, tzn. derywowanych na podstawie leksemów pospolitych.

Wśród podlaskich nazw odapelatywnych zdecydowaną przewagę mają nazwiska motywowane polskimi i wschodniosłowiańskimi (ruskimi) apelatywami, np. *Alchow*¹⁵ ap. brus. gw. *alcha* ‘olcha’, *Balwierz* ← ap. *balwierz* ‘golibroda, felczer’, *Bałamutko* ← ap. *bałamut* ‘człowiek zawodny, nierzetelny; gaduła’, *Barszcz* ← ap. *barszcz*, *Basieniuk* ← ap. wsł. *basiena* ‘fircyk, elegant’, *Biedzicz* ← ap. *bieda*, *Błycha* ← ap. brus. *błycha* ‘pchła’, *Chlaba* ← ap. wsł. *chlaba* ‘deszcz ze śniegiem’, *Chromy* ← ap. *chromy* ‘kulawy, skaleczony, ułomny’, *Cieślicz* ← ap. *cieśla*, *Czmut* ← ap. ukr. *czmut* ‘psotnik, kawalarz’, *Czupra* ← ap. wsł. *czupra* ‘brudas, flejtuch’, *Drozd* ← ap. *drozd* ‘gatunek ptaka’, *Dubotołk* ← ap. brus. *dubotołk* ‘ten, który przygotowuje korę dębową

¹⁴ Wyrazy pospolite, czyli apelatywy od czasów najdawniejszych zaliczane są do głównych i najczęstszych podstaw fundujących nazwiska.

¹⁵ Jako materiał ilustracyjny przywoływane będą podlaskie nazwiska wyekscerpowane z kilku źródeł: mojej rozprawy doktorskiej pt. *XVIII-wieczne nazewnictwo osobowe południowej Białostoczczyzny*, Białystok 2000 (wydruk komputerowy); *Słownika historycznych nazw osobowych Białostoczczyzny (XV–XVII w.)* Z. Abramowicz, L. Citko, L. Dacewicz t. I–II, Białystok 1997–1998; monografii L. Dacewicz, *Antroponimia Białegostoku w XVI–XVIII wieku*, Białystok 2001 i *Antroponimia Żydów Podlasia*, Białystok 2008. Ze wskazanych opracowań zaczerpnięto też motywacje poszczególnych nazw.

do garbowania', *Dudarenia* ← ap. wsł. *dudar* 'grający na dudzie', *Dyrda* ← ap. brus. *dyrda* 'wysoki, długonogi człowiek', *Flis* ← ap. *flis* 'szkutnik', *Gogolka* ← ap. *gogoł*, *gogolica* 'gatunek dzikiej kaczki', *Hanczar* ← ap. brus. *hanczar* 'garncarz', *Kaczelewicz* ← ap. brus. *kaczeli* 'huśtawka', *Kołpak* ← ap. *kołpak* 'rodzaj czapki', *Kramarz* ← ap. *kramarz* 'kupiec, drobny handlarz', *Kudra* ← ap. brus. *kudra* 'człowiek o kędzierzawych włosach', *Łastowczyc* ← ap. brus. *łastouka* 'jaskółka', *Marszałek* ← ap. *marszałek*, *Obida* ← ap. wsł. *obida* 'krzywda', *Pałasowicz* ← ap. brus. *pałasa* 'wąski pas ziemi', *Piskorz* ← ap. *piskorz* 'gatunek ryby', *Połuda* ← ap. ukr. *połuda* 'katarakta, bielmo', *Posoł* ← ap. wsł. *posoł* 'poseł', *Puszkar* ← ap. wsł. *puszkar* 'artylerzysta', *Radło* ← ap. *radło* 'dawne narzędzie do orania', *Ruma* ← ap. brus. gw. *ruma* 'skłonny do płaczu', *Siwy* ← ap. *siwy*, *Sało* ← ap. ukr. *sało* 'sadło', *Sipacz* ← ap. brus. *sipacz* 'człowiek mówiący ochrypłym głosem', *Sobol* ← ap. *sobol* 'gatunek zwierzęcia', *Stangreciuk* ← ap. *stangret* 'woźnica', *Sutulik* ← ap. wsł. *sutułyj* 'człowiek przygarbiony', *Szachrun* ← ap. ukr. *szachrun* 'oszust, kanciarz', *Szut* ← ap. wsł. *szut* 'błazen', *Tkacz* ← ap. *tkacz*, *Wereszczaka* ← ap. ukr. *wereszczaka* 'krzykacz', *Wnuk* ← ap. *wnuk*, *Wołk* ← ap. wsł. *wołk* 'wilk', *Zwada* ← ap. *zwada* 'kłótnia, spór' itd.

Korpus nazwisk o genezie apelatywnej na badanym obszarze uzupełniają antroponimy pochodzenia litewskiego, np. *Brolew* ← ap. lit. *brolis* 'brat', *Dojlid* ← ap. lit. *dailidė* 'cieśla', *Giedrow* ← ap. lit. *giėdras* 'bezhmurny', *Gierwa* ← ap. lit. *gėrvė* 'żuraw', *Karstow* ← ap. lit. *kàrštas* 'gorący, żarliwy', *Kiewło* ← ap. lit. *kiaulė* 'świnia', *Padagiel* ← ap. lit. *padegėlis* 'pogorzelec', *Pukszta* ← ap. lit. *pūkšti* 'dyszeć, sapać', *Reklo* ← ap. lit. *rekla* 'krzykacz, płaksa', *Trumpa* ← ap. lit. *trumpas* 'krótki'; a także niemieckiego, np. *Dorff* ← ap. niem. *Dorff* 'wieś', *Fichta* ← ap. niem. *Fichte* 'świerk, smrek', *Gansuk* ← ap. niem. *Gans* 'gęś', *Gut* ← ap. niem. *gut* 'dobry', *Krebs* ← ap. niem. *Krebs* 'rak' itd.

W jeszcze większym stopniu różnorodność kulturowa Podlasia przejawia się w zasobie nazwisk patronimicznych¹⁶, w których podstawami są

¹⁶ Nazwiska patronimiczne identyfikują ludzi przez wskazanie na zależność rodzinną, najczęściej na relację ojciec-syn. Ten sposób określania osób należy do najstarszych w tradycji nazewniczej.

przede wszystkim różnorodne formy imion (pełne, skrócone, deminutywne, hipokorystyczne), przyporządkowane do systemów imienniczych grup etniczno-wyznaniowych zamieszkujących analizowany region.

Wyraźnie w tej grupie nazwisk – w roli baz motywacyjnych – dominują imiona związane z kulturą chrześcijańską. Na podlaską ziemię trafiały one za pośrednictwem Kościoła rzymskokatolickiego lub wschodniego. Każdy z Kościołów posługiwał się własnym kanonem imion: katolicki imionami głównie zapożyczanymi z łaciny, prawosławny zaś imionami przejmowanymi z kręgu kultury bizantyjskiej¹⁷. Większość imion była wspólna całemu chrześcijaństwu, gdyż identyfikowały one świętych czczonych zarówno w chrześcijaństwie zachodnim, jak i wschodnim, jednakże różne drogi ich transferowania do języka polskiego i języków wschodniosłowiańskich doprowadziły do powstania odmiennych wersji fonetycznych. I właśnie polskie oraz wschodniosłowiańskie postaci imion chrześcijańskich motywują największą liczbę podlaskich nazwisk patronimicznych, np.: *Andrzejew* ← im. *Andrzej*, *Anfimiuk* ← im. cerk. *Anfim*, *Arcichowicz* ← im. wsł. *Arcich* (: cerk. Artemij), *Bartłomiejczyk* ← im. *Bartłomiej*, *Bonik* ← im. *Bonik* (: Bonifacy), *Charko* ← im. wsł. *Charko* (: cerk. Charyton), *Chilimoniuk* ← im. wsł. *Chilimon* (: cerk. Filimon), *Chomacz* ← im. wsł. *Choma* (: cerk. Foma), *Denisko* ← im. wsł. *Denisko* (: Denis, cerk. Dionisij), *Dominikowicz* ← im. *Dominik*, *Frąc* ← im. *Frąc* (: Franciszek), *Filipko* ← im. *Filip*, *Florczuk* ← im. *Florek* (: Florian), *Gieniew* ← im. wsł. *Gień* (: cerk. Jewgienij), *Grygorycz* im. wsł. *Grygor* (: cerk. Grigorij), *Grzesienia* ← im. *Grześ* (: Grzegorz), *Hawryłow* ← im. wsł. *Hawryło* (: cerk. Gawriił), *Ihnatowicz* ← im. wsł. *Ihnat* (: cerk. Ignatij), *Ilia* ← im. cerk. *Ilia*, *Irzykowicz* ← im. *Irzyk* (: Jerzy), *Janko* ← im. *Janko* (: Jan), *Klimiuk* ← im. wsł. *Klim* (: cerk. Klimientij), *Lewonko* ← im. wsł. *Lewonko* (: cerk. Leont, Leontij), *Mikitka* ← im. wsł. *Mikita* (cerk. Nikita), *Naumiuk* ← im. cerk. *Naum*, *Prokopiew* ← im. wsł. *Prokop* (: cerk. Prokopij), *Panasiuk* ← im. wsł. *Panas* (: cerk. Afanasij), *Supruniak* ← im. wsł. *Suprun* (: cerk. Sofronij), *Sysycz* ← im. wsł. *Sysa* (: cerk. Sisoj), *Ułasowicz* ← im. wsł. *Ułas* (: cerk. Własij), *Urban* ← im. *Urban*,

¹⁷ L. Citko, *Nazewnictwo osobowe północnego Podlasia w XVI w.*, Białystok 2001, s. 26.

Wawruczuk ← im. wsł. *Wawruk* (: cerk. Ławrentij), *Weremicz* ← im. wsł. *Weremiej* (: cerk. Jeremija) i wiele in.

Chronologicznie wcześniejsze niż imiona chrześcijańskie rodzime imiona słowiańskie¹⁸ – jako podstawy nazwisk patronimicznych Podlasiów – są mniej powszechne. W strukturze nazwisk występują one głównie w formach hipokorystycznych od skróconych postaci złożonych imion dwuczłonowych, np. *Borzykowicz* ← n. os. *Borzyk* (: im. złoż. typu Borzygniew, Borzymir), *Dobroch* ← n. os. *Dobroch* (: im. złoż. typu Dobrosław, Dobromir, Dobrogost), *Gościłowicz* ← n. os. *Gościł* (: im. złoż. typu Gościmir, Gościwuj), *Jarosik* ← n. os. *Jarosz* (: im. złoż. typu Jarosław, Jarogniew), *Miłoniew* ← n. os. *Miłoń* (: im. złoż. typu Miłosław, Miłogost), *Sobiech* ← n. os. *Sobiech* (: im. złoż. Sobiesław, Sobieżyż), *Stańko* ← n. os. *Stańko* (: im. złoż. typu Stanisław, Stanimir), *Sulkow* ← n. os. *Sulko* (: im. złoż. Sulisław, Sulimir) itp.

W zestawie nazwisk patronimicznych pochodzących od imion można także zidentyfikować jednostki, które czerpią z żydowskiego zasobu imienniczego, np. *Abelowicz* ← im. bibl. *Abel*, *Ajzyk* ← im. *Ajzyk* (: bibl. Icchak, Izaak), *Baruch* ← im. bibl. *Baruch*, *Chaimowicz* ← im. hebr. *Chaim*, *Ezro* ← im. hebr. *Ezra*, *Hercyk* ← im. *Hercyk* (: jid. Herc), *Israel* ← im. bibl. *Israel*, *Lejbko* ← im. jid. *Lejb*, *Mendlowicz* ← im. hebr. *Mendel*, *Orko* ← im. *Orko*, *Orka* (: bibl. Aharon, Aaron), *Pinkasow* ← im. bibl. *Pinchas*, *Pinkas*, *Szymsonowicz* ← im. hebr. *Szymson*, *Wolf* ← im. jid. *Wolf*, *Zawelko* ← im. *Sawel* (: bibl. Saul, Szaul), *Zelmanczyk* ← im. jid. *Zelman* oraz z korpusu imion obowiązujących wyznawców islamu, reprezentowanych na Podlasiu przez społeczność tatarską, np. *Ajdarowicz* ← im. tat. *Ajdar*, *Alejewicz* ← im. tat. *Alija*, *Mamajewicz* ← im. muz. *Mamaj*, *Szabanowicz* ← im. muz. *Szaban*, *Usejnowicz* ← im. muz. *Chusejn* itd.

Do wyjątków należą podlaskie patronimiczne formy odimienne mające swe źródło w imiennictwie litewskim, np. *Bołtruk* ← im. *Bołtr* (: lit. Baltras,

¹⁸ Większą aktywność w zakresie derywowania nazwisk patronimicznych na Podlasiu wykazują dawne imiona słowiańskie, które – jako identyfikatory świętych – weszły do chrześcijańskiego kanonu imienniczego, np. *Stanisław* czy *Wojciech* (L. Citko, *Nazewnictwo osobowe północnego Podlasia w XVI w.*, Białystok 2001, s. 53).

Baltrus, Baltramiėjus), *Ginwiło* ← im. lit. *Ginvilas*, *Onelis* ← im. lit. *Anėlius* i niemieckim, np. *Gotard* ← im. niem. *Gotahard*, *Harmanowicz* ← im. niem. *Herman*.

Osadniczą charakterystykę badanego regionu, w tym skład etniczny docierającej tu w różnych okresach ludności, w skondensowanej treściowo formie (niederywowanej lub derywowanej) przedstawiają nazwiska motywowane etnonimami¹⁹, np. *Gudel*, *Gudzio* ← etn. lit. *gūdas* ‘Białorusin’, *Lachow* ← etn. *Lach* ‘Polak’, *Litwinek* ← etn. *Litwin*, *Niemiec* ← etn. *Niemiec*, *Polak* ← etn. *Polak*, *Rusinowicz* ← etn. *Rusin*, *Tatarzyn* ← etn. *Tatarzyn* ‘Tatar’, *Żydziuk* ← etn. *Żyd* itp. W niektórych nazwach tego typu można wyodrębnić nazwy etnosów zamieszkujących ziemie sąsiadujące z Podlasiem lub bardziej odległe, np. *Bojczyk* ← etn. *Bojko* ‘członek grupy etnicznej górali pochodzenia rusińskiego i wołoskiego, mieszkaniec Karpat Wschodnich’, *Czerkas* ← etn. *Czerkas* ‘Czerkies, tj. członek grupy etnicznej z północno-zachodniego Kaukazu’, *Mazurek* ← etn. *Mazur* ‘mieszkaniec Mazur lub Mazowsza’, *Żmudzin* ← etn. *Żmudzin* ‘członek bałtyckiej grupy etnicznej, która zamieszkiwała głównie litewską Żmudź’ itp.

Nośnik dziedzictwa kulturowego stanowią także nazwiska odtoponimiczne, które dostarczają cennego materiału o historii osadnictwa dowolnego terytorium. Informacje te odczytujemy przede wszystkim na podstawie geograficznego usytuowania fundujących je nazw miejscowości²⁰. Takim potencjałem dysponują też antropoleksemie odmiejscowe ziemi podlaskiej, gdyż przeważająca ilość toponimów identyfikowanych jako ich bazy motywacyjne to właśnie nazwy miejscowości leżące na terenie dawnego Podlasia, np. *Białostocki* ← n. m. *Białystok*, *Białowieski* ← n. m. *Białowieża*, *Bielanin* ← n. m. *Biele*, *Brańszczanin* ← n. m. *Brańsk*, *Chrabołowski* ← n. m. *Chraboły*, *Czyżewski* ← n. m. *Czyżewo*, *Gutowski* ← n. m. *Guty*, *Hryniewicki* ← n. m. *Hryniewicze*, *Idźkowski* ← n. m. *Idźki*, *Kalinowski* ←

¹⁹ Etonimy to nazwy narodów, narodowości, plemion i innych grup etnicznych.

²⁰ Obok nazw miejscowości do toponimów zaliczane są również związane bezpośrednio z określonym regionem terenowe nazwy pól, lasów, uroczysk, dróg itp.

n. m. *Kalinowo*, *Kalinówka*, *Klepacki* ← n. m. *Klepacze*, *Kryński* ← n. m. *Krynki*, *Łapiński* ← n. m. *Łapy*, *Michałowski* ← n. m. *Michałowo*, *Narewski* ← n. m. *Narew*, *Przestrzelski* ← n. m. *Przestrzele*, *Rudnicki* ← n. m. *Rudniki*, *Rzewuski* ← n. m. *Rzewuski*, *Sokołowski* ← n. m. *Sokołów*, *Sokoły*, *Szawłowski* ← n. m. *Szawły*, *Wyrozębski* ← n. m. *Wyrozęby*, *Zabłudowski* ← n. m. *Zabłudów* itd. Należy przy tym zauważyć, że pewna liczba nazw miejscowych tkwiących w omawianych nazwiskach wykazuje znacznie większy rozrzut geograficzny, np. *Bałdowski* ← n. m. *Bałdowo* (pomorskie), *Bobiński* ← n. m. *Bobin* (małopolskie), *Goślicki* ← n. m. *Goślice* (mazowieckie), *Kozielsk* ← n. m. *Kozielsk* (Rosja), *Kozielsko* (wielkopolskie), *Ossoliński* ← n. m. *Ossolin* (świętokrzyskie).

Obraz kulturowy regionu podlaskiego można też odtwarzać i opisywać, analizując różne słowotwórcze wykładniki formalne, używane do tworzenia nazwisk. Przykładowo, o bardzo wyraźnym udziale czynnika polskiego (zachodniosłowiańskiego) w kształtowaniu nazewnictwa osobowego Podlasia najdobitniej świadczą powszechnie występujące w tej antroponomii (i produktywne na obszarze całej Polski) nazwiska z formantem *-ski/-cki*. Jak potwierdzają badania onomastyczne²¹, nazwy osobowe na *-ski/-cki* (pierwotnie odmiejscowe, ponieważ związane z posiadaniem w określonym miejscu ziemi) już od końca XVI wieku uznawane były za typowo polskie, nierozzerwalnie związane z polską kulturą szlachecką. Formacje z sufiksem *-ski/-cki* stanowiły nie tylko symbol wyższości społecznej i dobrobytu szlachty, ale także kultywowanych przez nią wartości duchowych i obyczajowych²². I z tego względu przez napływowych mieszkańców Podlasia były postrzegane jako polskie nazwy wzorcowe (modelowe). Przy tworzeniu własnych nazwisk przyrostek *-ski/-cki* – dodawany do różnych podstaw – często wykorzystywali np. Żydzi oraz Tatarzy, starając się w ten sposób wtopić w kulturę nazwniczą nowej ojczyzny,

²¹ Zob. np. S. Gała, *Produktywne typy antroponimiczne*, „Rozprawy Komisji Językowej ŁTN” 1978, t. XXXIV, s. 39–53; S. Rospond, *O nazwiskach na -ski*, „Poradnik Językowy” 1966, nr 1, s. 1–12; J. Matuszewski, *Polskie nazwisko szlacheckie*, Łódź 1975.

²² Z. Kaleta, *Nazwisko w kulturze polskiej*, Warszawa 1998, s. 99–104.

np. Abraham *Drehlowski*, Hirsz *Indurski*, Jankiel *Orlański*, Leyb *Robacki*, Bumin *Sławatycki*; Bayram *Daynowski*, Zuhra *Radecka*, Mustafa *Smolski*, Chalimbek *Sobolewski*, Suleyman *Szumski*²³.

Za dowód potwierdzający silne związki derywowanych nazwisk Podlasian z kulturą wschodniosłowiańską należy z kolei uznać ogromną popularność w ich zasobie struktur patronimicznych, które wyrażały preferowaną przez Słowian wschodnich wartość, tzn. uznawanie przez nich za najcenniejsze dobro przynależności do wspólnej rodziny i wspólnego przodka²⁴. Nazwiska tego rodzaju na Podlasiu urabiano za pomocą formantów nazwiskotwórczych *-icz/-ewicz/-owicz*, *-ow/-ów/-ew*, *-uk/-czuk*, *-ko*, *-ik/-yk/-czyk* i innych, w większości utożsamianych z antroponimią białoruską i ukraińską. W poszczególnych stuleciach w rozkładzie typów strukturalnych jednostek patronimicznych zachodziły zmiany, np. w XVI wieku najistotniejszą rolę odgrywały formacje wykorzystujące przyrostek *-icz/-ewicz/-owicz*²⁵, na XVIII wiek zaś przypada dominacja sufiksu *-uk/-czuk*²⁶. Formanty patronimiczne mogły łączyć się z podstawami o różnym pochodzeniu, chociaż przewaga baz odimiennych, wynikająca z pierwotnej genezy nazwisk patronimicznych, jest bezdyskusyjna, por. np. derywaty motywowane imieniem Adam: *Adamczuk*, *Jadamczuk*, *Adamczyk*, *Adamik*, *Adamiuk*, *Adamowicz*, *Jadamowicz*, *Adamów*, *Jadamów*, wschodniosłowiańskim imieniem *Harasim*: *Harasimicz*, *Harasimik*,

²³ Nazwiska identyfikujące Żydów wyekscerpowałam z: L. Dacewicz, *Antroponimia Żydów Podlasia w XVI–XVIII wieku*, Białystok 2008, s. 119, 130, 160, 164, 168, Tatarów – z: L. Dacewicz, *Nazewnictwo mniejszości tatarskiej na Podlasiu w kontekście tożsamości narodowej*, [w:] *Nazwy własne a społeczeństwo*, t. 1, red. R. Łobodzińska, Łask 2010, s. 143, 145.

²⁴ Z. Kaleta, *Nazwisko w kulturze Słowian*, „*Język Polski*” 1998, t. LXXVII 1–2, 1998, s. 30.

²⁵ Zob. np. L. Citko, *Nazewnictwo osobowe północnego Podlasia w XVI w.*, Białystok 2001, s. 65–70.

²⁶ Zob. np. L. Dacewicz, *Nazwy osobowe z sufiksem -uk/-czuk w historycznej antroponii Białostoczczyzny*, [w:] *Polszczyzna północno-wschodnia*, t. 2, Białystok 1999, s. 197; E. Bogdanowicz, *Proces kształtowania się nazewnictwa osobowego południowej Białostoczczyzny*, [w:] *Nazwy własne na pograniczach kulturowych*, *Studia Slawistyczne* 2, Białystok 2000, s. 24.

Arasimik, Harasimiuk, Harasimow, Harasimowicz, Arasimowicz, Harasiuków, Harasow, imieniem *Bazyli* i jego cerkiewną wersją *Wasilij: Bazyłkowicz, Bazyłuk, Wasieczyk, Wasienko, Wasilewicz, Wasilowicz, Wasilik, Wasilkow, Wasilków, Wasiuczyk, Wasiukiew, Waskiew, Waskow, Wasków, Waskiewicz, Waskowicz, Wasylewicz, Waszczeniuk, Waszczuk, Waszko, Waško, Waškow* i wiele innych.

Zaprezentowany w tym opracowaniu opis antroponimów nie ma charakteru wyczerpującego, ale w dostatecznej mierze zdaje się potwierdzać tezę, że charakteryzujące się językowo-kulturową różnorodnością nazwiska na pogranicznym Podlasiu – jako część niematerialnego dorobku społeczności etnicznych zamieszkujących te ziemie – mogą być uznane za nośnik ich dziedzictwa kulturowego i, w konsekwencji, ważny element w utrzymaniu tożsamości kulturowej regionu, którą warto zachować dla przyszłych pokoleń.

ROZWIĄZANIE SKRÓTÓW

ap.	–	apelatyw
bibl.	–	biblijny
brus.	–	białoruski
cerk.	–	cerkiewny
etn.	–	etnonim
gw.	–	gwarowy
hebr.	–	hebrajski
im.	–	imię
im. złoż.	–	imię złożone
jid.	–	jidisz
lit.	–	litewski
muz.	–	muzułmański
niem.	–	niemiecki
n. m.	–	nazwa miejscowości
n. os.	–	nazwa osobowa
tat.	–	tatarski
ukr.	–	ukraiński
wsł.	–	wschodniosłowiański

Podlasie surnames as carriers of regional cultural heritage

SUMMARY

Podlasie is a borderland area that is inhabited by various ethnic and religious communities, permeating and strongly interacting with each other, forming – in the past and nowadays – a real ethnic, linguistic and cultural mosaic.

Surnames of the Podlasie inhabitants reflect the coexistence of diverse languages and cultures, both in base forms and suffixes of Polish, East Slavonic, Lithuanian, German, Jewish and Tatar origins.

Due to these features of the Podlasie surnames – as part of the intangible legacy of ethnic communities living in this area – they can be considered a carrier of cultural heritage and, consequently, an important element in maintaining the cultural identity of the region, which is worth preserving for future generations.

Słowa kluczowe: Podlasie; niematerialne dziedzictwo kulturowe; antroponimia regionalna; nazwiska polskie, wschodniosłowiańskie, litewskie, niemieckie, żydowskie, tatarskie.

Key words: Podlasie, intangible cultural heritage; regional anthroponymy; Polish, East Slavonic, Lithuanian, German, Jewish, Tatar surnames.